

TEGYEY IMRE

MENANDROS ÉS ATHÉN

Menandros Athén viharos századában élt.¹ A költő születésekor, 342 körül már csak három év van hátra a század nagy politikusának és szónokának, a makedónbarát politika fő szószólójának, Isokratésnak az életéből, s ugyancsak 338-ban szenved vereséget a boiótiai Chairóneia közelében a görög városok szövetsége Philipposzal szemben. Démostenés a független görög politika legelszántabb képviselője kénytelen száműzetésbe menni. A költő még gyermekkorában éri meg Nagy Sándor diadalmas hadjáratának kezdetét (334), de a makedón uralkodó halála után háborúk sorozata következik, melyet utódai, az epigonosok vívnak egymás ellen. Az athéni politika ismét az Isokratés–Démostenés korában kínálgató alternatívák között ingadozik: elfogadja-e Makedónia védelmét, vagy vállalja a veszélyesebb önálló politikát. Ephébosi szolgálata egybeesett a tenger feletti uralom elvesztésével a lamiai háborúban. Az amorgosi tengeri vereség és a Konnóntól elszenvedett kudarc Athén 322-es feltétel nélküli megadásához vezetett: néhány hónappal később Antipatros helyőrséget telepített Athénba. Drasztikus alkotmányváltozás következett, amellyel hivatalosan is véget vetett a demokráciának: ezután csak a vagyonosabb polgárok folytathatnak politikai tevékenységet, s a lakosság fele kiszorul az aktív politikából.

Menandros színházi karrierjének most következő 30 évében hasonló zűrzavaros idők jártak Athénra. Antipatros halála után rövid időre visszaállítják a demokráciát, de Kassandros 317-ben ismét az oligarchikus alkotmányt hozza vissza (igaz, valamivel liberálisabb formában). A város *epimelété*sének Démétrios Phalereust, Aristotelésnek és Theophrastosnak, a peripatetikus iskola megalapítójának tanítványát nevezték ki, és megbízták a törvények felülvizsgálatával. Egy évtized múlva, amikor Antigonos (Kis-Ázsia birtokosa) Makedónia ellen vonult, fiát, a másik Démétrios, a hangzatos nevű Poliorketést helyezte hatalomba. Az athéniak a Peiraieusban váratlanul partra szálló apát és fiát egyaránt „megmentő istenként” üdvözölték. A régi rezsim védelmét még azok sem vállalták, akikre

---

¹ A következőkre vö. W. S. FERGUSON, *Hellenistic Athens*, London 1911, 1skk. 42skk.; T. B. L. WEBSTER, *An Introduction to Menander*, Manchester 1974, 2skk.; P. GREEN, *Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Berkeley 1990, 1–134; W. E. MAJOR, *Menander in a Macedonian World*, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 38 (1997) 41–73; TEGYEY I., *Utószó*, in: Menandrosz, A lenyírt hajú lány. Budapest 1986, 293–296. — A morális értékekre vonatkozóan alapvető W. G. ARNOTT csaknem feledésbe merült dolgozata: *Moral Values in Menander*, *Philologus* 125 (1981) 215–217; vö. továbbá C. PRÉAUX, *Méandre et la société athénienne*, *Chronique d'Égypte* 32 (1957) 84–100; N. ZAGAGI, *The Comedy of Menander: Convention, Variation and Originality*, Bloomington–Indianapolis 1995, 69sk., 101skk., 110skk.; A. TRAILL, *Women and the Comic Plot in Menander*, Cambridge 2008.

az *epimelétés* támaszkodott: a demokráciát helyreállították. A háborús kalandokba sodródó Athént csupán Démétrios Poliorkétés közbeavatkozása menti meg; az ipsosi vereség (301) pedig világossá teszi, hogy Nagy Sándor birodalma egy ember vezetése alatt nem tartható fenn. A város ismét ki lesz szolgáltatva a makedónoknak, s a vígjátékírónak meg kell érnie, hogy 294-ben még egyszer Démétrios Poliorkétést lássa hatalmon.²

*

Miközben a költő antik méltatói az élet tükrét látták benne (a bizánci Aristophanés egykor megkérdezte: ὦ Μένανδρε καὶ βίε· πότερος ἂν ὑμῶν πότερον ἀπεμιμήσατο;³), a poéta modern bírálói szerint nem az életet, hanem annak csak kis szeletét mutatta be, és az imént említett külső események alig hagytak nyomot a költő színpadán. Az ő világát a családi élet szűk keretei jelentik, témái a szerelem és a házasság, a generációk közötti ellentétek, a helyes nevelés problémái; szereplői is a családi élet megszokott szereplői, akiknek élete – Tyché játékaitól eltekintve – előre látható keretek között folyik le.

Meg is kapta érte a jutalmát a kor történetét feldolgozó modern historikusoktól. A vádakak F. H. Sandbach így összegzi: „Menander represents the predominant interests of an unpolitical, philistine bourgeoisie”.⁴ W. W. Tarn egy gyakran idézett megjegyzésében azt találta mondani, hogy a menandrosi újkomédia a legkietlenebb sivatag az irodalomban („the dreariest desert in literature”).⁵ M. Cary a költőt egy üres, kedélytelen színpadi írónak tartja, aki történetesen felkapott szerző volt Athénban.⁶ Egy Terentius-kutató felpanaszolta: „Abban az Athénban, amivé a város mostanra vált, a régi hazafias büszkeség többé nem létezhetett. A közélet nem nyújthatott alkalmat, hogy az emberek energiái és ambíciói megnyilvánuljanak”.⁷ A gyorsan változó világban, ahol a polisok szűk határai leomlottak, Menandros az általános emberi értékek kozmopolita védőjeként lépett fel.⁸

Akik meg akarták védeni a költőt, azt hozták fel védelmében, hogy az új-komédia írói joggal csukták be szemüket a politikai valóság előtt: a való világ túlságosan fájdalmas volt ahhoz, hogy még a komédiában is emlékeztessenek rá; azok felidézésével aligha járultak volna hozzá a hallgatóság szórakoztatásához a hivatalos ünnepnapok alkalmával.⁹ N. Zagagi azon az alapon utasítja el ezeket a vádakak, hogy hivatkozik ama korlátokra, amelyeket közönsége természetesnek vett: a kérdést alapjában véve inkább művészi

² A költő által vígjátékaiban említett politikai eseményeket WEBSTER állítja össze (*An Introduction*, 11skk.).

³ Syrian. in Hermog. II. 23 Rabe.

⁴ A. W. GOMME–F. H. SANDBACH, *Menander. A Commentary*, Oxford 1973, 21.

⁵ W. W. TARN–G. T. GRIFFITH, *Hellenistic Civilisation*, 3rd edition, London 1952, 273.

⁶ M. CARY, *A History of Greek World from 323 to 146 BC*, 2nd edition, London 1951, 330.

⁷ „In this provincial town that Athens now was, the old patriotic pride [...] could no longer exist. [...] Public life no longer provided an outlet for energy and ambition” (A. F. SHIPP), idézi GOMME–SANDBACH i. m. (l. 4. jz.) 21.

⁸ Ezt igazolni látszanak költő egyes, szentencia-gyűjteményekbe – összefüggések nélkül – besorolt fragmentumai.

⁹ Vö. MAJOR, *Menander in a Macedonian World*, 43skk.

problémaként kell kezelni, és nem történetiként.¹⁰ Ritoók Zsigmond arra mutat rá, hogy az athéni színházi élet hatására más városokban is színházak épültek, s a theátrumoknak darabokra volt szükségük, méghozzá olyanokra, melyek mindenhol szórakoztathatták a nézőket. Ilyenek lehettek azok, amelyek tárgyukat a mindenhol egyforma magánéletből merítették.¹¹ Szepessy Tibor a költő nemzedéke keserű tapasztalatainak áttételes beszüremkedésével az újkomédia nagymesterének humánumát állítja szembe.¹²

Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy az 5. század végi Athénban a politikai helyzet ugyancsak kegyetlen és frusztrált volt, Aristophanés mégis alkalmasnak bizonyult arra, hogy szórakoztasson anélkül, hogy elterelte volna a figyelmet a sötét fellegekről, amelyek a peloponnésosi háború nehéz éveiben beborították Athén egét.

Ilyen és hasonló megfontolások alapján az utóbbi évtizedekben kissé megváltozott a helyzet. Felvetődött az eszme: hátha Menandros sem volt annyira érzéktelen a politikai eseményekkel szemben, ahogy az első pillanatra látszik. Hátha ő sem fordított hátat a politikai aktualitásnak, csak éppen kell tudnunk olvasni a sorok között, fel kell ismernünk, hogy a látszólag csupán etikai problémák milyen társadalmi-politikai húrokat pendítenek meg a polgárok elméjében.¹³

*

Hogy ez gondolat nem igazolta meg jobban a kutatást, és bizonyos óvatosságot váltott ki az érdeklődőkből, az talán annak tulajdonítható, hogy az ügynek voltak kevés mérsékletet tanúsító képviselői is. Susan Lape pl. Menandrost politikailag elkötelezett költőnek, a demokratikus ideológia támogatójának tette meg. Kiinduló pontja az, hogy a politikai élet nem szűnt meg sem Chairóneia, sem a makedón térfoglalás után az elnyomás éveiben, és az athéniak harcoltak azért, hogy helyreállítsák és megőrizték a demokráciát, hol több, hol kevesebb sikerrel.¹⁴ Amikor a költő színpadra vitte – egyebek között – a zsoldosvezér, a többnyire hetvenkedő katona (egyébként tradicionális) alakját, aki otromba fellépésével nagy zűrzavart idézett elő a családi életben és másutt is, voltaképpen a hellenisztikus monarchákat gúnyolta ki. Az a mód, ahogy ezeket a figurákat a költő darabjaiban (pl. a *Perikeiromenében* vagy a *Misoumenosban*) végül is megszelídítették a polgári házasság

¹⁰ I. m. (I. bevezető jz.) 94skk.

¹¹ *Görög irodalomtörténet*, in: Havas L.–Tegyey I. (szerk.), *Bevezetés az ókortudományba II.* (ΑΓΑΘΑ V.), Debrecen, 1999, 119.

¹² (Menandros) „hittel és szemlátomást meg nem rendült bizalommal tekint az emberben eleve lakozónak vélt humánusra”, *Menandros és a Dyskolos*, in: ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ ΔΥΣΚΟΛΟΣ (Auctores Graeci et Latini), Piliscsaba 2005, 16. – K. TREU hangsúlyozza, hogy az individuum Menandros darabjaiban önmagát csak a polis-társadalom keretei között képes megvalósítani (*Menanders Menschen als Polisbürger*, *Philologus* 125 [1981] 211–214).

¹³ C. BRADFORD WELLES hívja fel a figyelmet arra, hogy sok politikai utalás vesztetett el számkra (*Alexander and the Hellenistic World*, Toronto 1970, 203).

¹⁴ *Reproducing Athens. Menander's Comedy, Democratic Culture, and the Hellenistic City*, Princeton 2004; „Menandrian comedy not only depicts and champions fundamental precepts of Athenian democratic ideology, but [...] also, in certain cases, offers reactions to and commentaries on immediate political events” (10).

konvencionális keretei között Menandros színpadán,¹⁵ analógiaként kívántak szolgálni a zsarnokoknak, miként kellene respektálniuk az uralmuk alá hajtott görög polis hagyományait.¹⁶

Közülünk azok, akik az ötvenes években szocializálódtak, már hallhattak ilyesmit, akkoriban is szokás volt Pyrgopolinicesben és társaiban kulcsfigurákat keresni, legfeljebb a modern szociológiai teóriákat jól ismerő S. Lape-nél lényegesebb primitívebb formában. És abban az időben nemcsak a katonák mintáit keresték... Én magam ámuló-bámuló alumnusként sem tudtam követni egykori professzoromat, aki a terentiusi *Adelphoe* két főalakját római államférfiakkal kívánta azonosítani: az adoptált fiát liberális szellemben nevelő Micio voltaképpen Aemilius Paulust, a művelt, görög-barát arisztokratát, a keményen dolgozó paraszt, az autokratikus, fiát folyton terrorizáló, javíthatatlan Demea pedig az ultrakonzervatív Catót jelképezte volna, aki hírhedt cenzúrájával igyekezett megállítani a hellén ideológia beáramlását.¹⁷ Tudjuk: Terentius művének mintája Menandros második *Adelphoi*-a volt. Sajátos, hogy a kutatás már a görög eredetiben is látott politikai allúziót: P. McKendrick szerint az ellentétes jellemű két öreg bemutatásával Menandros athéni kortársaira utalt: Micio (Lamprias) álarca mögött a peripatetikus filozófus-tyrannos, Démétrios Phalereus, a gorombább fivéré (Démeas) mögött pedig Stratoklés, egy demagóg politikus húzódozott volna meg.¹⁸

A múlt század hatvanas éveinek elején felbukkant *Dyskolos* is csábító alkalom volt arra, hogy alakjait a politikai aktualitás szemszögéből interpretálják. Itt sem hiányzott, hogy a színpadi figurákban allegorikus alakokat keressenek, vagy legalábbis politikai-etikai eszmények megtestesítőit ismerjék fel. Az egyik vélemény szerint¹⁹ az embergyűlölő, magányos, autarkiaira törekvő, a világtól, a szomszédaitól elzárkózva lányával élő, Knémón, aki az odatévedt idegeneket kövel hajigálja, felidézi a korabeli politikai vezér Phókión alakját.

¹⁵ A *Misoumenos*ban pl. a saját házából kizárt szeretőből férj lesz.

¹⁶ I. m. (l. 14. jz.) 174skk.; a kérdésre vö. még: W. T. MACCARY, *Menander's soldiers: their names, roles and masks*, *American Journal of Philology* 93 (1972) 279–98; H.-D. BLUME, *Komische Soldaten. Entwicklung und Wandel einer typischen Bühnenfigur in der Antike*, in: B. Zimmermann (Hrsg.), *Rezeption des antiken Dramas auf der Bühne und in der Literatur*, Stuttgart–Weimar 2001, 175–195; P. G. McC. BROWN, *Soldiers in New Comedy: insiders and outsiders*, *Leeds International Classical Studies* 3.08 (2004) 1–16. F. MONTANA Démétrios Poliorketés szerepéről értekezik tanulmányában: *Menandro 'politico'. Kolax 85–119 Sandbach (C190–D224 Arnott)*, *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 137 (2009) 302–338; vö. még: M. D. DIXON, *Menander's „Perikeiromene” and Demetrios Poliorketes*, *Classical Bulletin* 81 (2005) 131–143.

¹⁷ TRENCSENYI-WALDAPFEL I., *Terentius vígjátéka L. Aemilius Paulus temetésén*, *Antik Tanulmányok* 4 (1957) 1–28. E koncepció kritikájához vö. MARÓTI E., *Terentiana*, *Antik Tanulmányok* 7 (1960) 27–36 (= in: „Feci quod potui” – „Tettem amit tudtam”. A nyolcvanéves Maróti Egon tiszteletére, Szeged 2007, 65–77).

¹⁸ *Demetrius of Phaleron, Cato and the Adelphoe*, *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 32 (1954) 24skk.

¹⁹ D. WILES, *Menander's Dyskolos and Demetrios of Phaleron's Dilemma: a study of the play in its historical context – the trial of Phokion, the ideals of a moderate oligarch, and the rancour of the disfranchised*, *Greece and Rome* 31 (1984) 170–179; a politikai allegória kérdésére vö. WELLES i. m. (l. 13. jz.) 203.

Míg Nagy Sándor halála után az athéni radikális demokraták harcias hangot ütöttek meg, az oligarchikus rokonszenvet mutató polgártársaik a makedón hatalommal szemben békésebb hírokat pengettek. Ennek az oligarchikus irányzatnak 318-ig, a demokratikus rend rövid visszaállításáig, majd Démétrios Phalereus hatalomra lépéséig a legjelentősebb politikusa volt Phókión. Sohasem vádolhatták vesztegetéssel (ellentétben ellenfelével, Démosthenésszel), a spártai nevelés híve volt. Plutarchos²⁰ kevés szavú, rokonszenves emberként ábrázolja: takarékos, igénytelen életet élt, maga húzta a kútból a vizet, egyszerűen öltözködött, felesége nem hordott ékszereket. 318-ban, az oligarchia bukásakor egy kaotikus népgyűlésen halálra ítélték, és kivégezték.

A *Dyskolost* két évvel később, 316-ban a Lénaián mutatták be: e vélemény szerint nyilvánvaló hasonlóságok vannak a mizanthróp (ez volt a *Dyskolos* alcíme!), makedónbarát, luxus ellenes, az *ochlost*, a „csöcselék”-et megvető politikus és a színpadon megjelenő, a szerelmese útját álló, a darab végén megszégyenített főhős között.

Knémón megtestesített egy etikai eszményképet: elfogadta az egyszerű életmódot, sőt, a szigorú takarékoságot, elítélte azokat, akik egyre csak azt számítgatják, hogyan lehet meggazdagodni (720), elutasította a profithajszát. Az is kiderül a darabból, hogy primitív életvitele önkéntes, vagyonának alapján nem számított a szegények közé, nem a 322 és 317 között bekövetkezett alkotmánymódosítások fosztották meg vagyonától.²¹

Ráadásul a vígjáték színhelye Phylé, az a hely, ahol a demokratikus erők összegyűlekeztek, majd elindultak a 30-ak megdöntésére: a hely közmondásosan a demokratikus szellem továbbélését szimbolizálta.²²

Mindaz, amit Démétrios Phalereusról tudunk, szemben áll ezzel a magatartással, és ami a legfontosabb: Démétrios rezsimje a gazdagok oligarchiája volt, itt a születési nemeség alig játszott többé szerepet. E felfogás szerint Knémón az, aki a színpadon – élő tilalomfaként – próbálja Démétrioszt feltartóztatni.

A már említett S. Lape is Démétrios Phalereus uralmához köti a *Dyskolos* bemutatását: csakhogy nála a Knémón lánya iránt szerelemre lobbanó fiatalember, Sóstratos atyja, név szerint Kallippidész képviseli az oligarchikus eszmét. Ha ez a nehézkes, értetlen ember osztályának megszokott gondolkodását követné, sohasem járulna hozzá ahhoz, hogy Sóstratos szegény lányt vegyen el, akitől hiába várna hozományt. Ámde a darabban más logika érvényesül:²³ a gazdasági megfontolások hatásukat veszítik, a romantikus szerelem házasságba torkollik. Fontos itt Gorgiasnak a lány féltestvérének és Sóstratosnak a kapcsolata (erről még hallani fogunk!).²⁴ Gorgias, amikor az athéni úrfi udvarlásáról tudomást szerez, nyersen rámondul: ἔργον δοκεῖς μοι φαῦλον ἐξηλωκέναι, πείσειν νομίζων ἔξαμαρτεῖν παρθένον ἐλευθέραν, ἢ καιρὸν ἐπιτηρῶν τινα κατεργάσασθαι πρᾶγμα

²⁰ Phókión 21,5,4 etc.

²¹ Dysk. 163skk., 718skk.; vö. Cl. MOSSÉ, *Athens in Decline*, London 1973, 114sk.

²² WILES i. m. (l. 19. jz.) 171sk.

²³ I. m. (l. 14. jz.) 113; vö. még TEGYEY I., *Erwartungen und Enttäuschungen des Publikums von Menander*, *Acta Antiqua* 48 (2008) 58.

²⁴ WILES i. m. (l. 19. jz.) 115.

θανάτων ἄξιον πολλῶν.²⁵ Itt Gorgias a szegények gyanújának ad hangot a gazdag városi fiatalember szándékait illetően, de az V. felvonásra fordul a kocka: Sóstratos a darab végén maga győzködi apját arról, hogy a pénz nagyon bizonytalan dolog: aki tulajdonosának gondolja magát, nem igazán a gazdája, valójában a vak szerencse bír vele.²⁶ Abban, hogy az atya végül kénytelen belenyugodni fia döntésébe, lényegében a demokratikus ideológia triumfálását kellene látnunk, hiszen az események éppen fordítva alakultak, mint ahogy a makedón oligarchia és Démétrios Phalereus szeretné.

Az amerikai szerzőnő azonban ennél is továbbmegy Menandros és a demokratikus ideológia szoros kapcsolatának feltételezésében, és ezzel értjük meg végre könyvének eleinte enigmatikusnak tűnő címét. Annak a demokraciának, amit a makedón fennhatóság évtizedeiben – így S. Lape – helyre szeretnének állítani, alapvető ismertetőjegye Periklész 451/450-es törvénye, amely szerint az athéni polgárjogot ahhoz kötötte, hogy mindkét szülő athéni polgár legyen. 150 valahány évvel később is ez a még mindig érvényben levő törvény válik a demokratikus ellenállás egyik fő támaszává, a Menandros korában is érvényes *nomos* tartja fenn a polgárság identitását, hiszen Menandros komédiáiban is ugyanez a reprodukció játssza a főszerepet, amikor a darabok végén fény derül a kalózok által elrabolt vagy gazdasági okokból kitett lánysecsemők athéni polgárjogára. Ilyen módon darabjai az oligarchia, a despotizmus, az idegen uralom évtizedeiben nemcsak a demokratikus ellenállás, hanem a megújulás eszközei is lehettek. Persze a költő tudatában van annak, hogy a megváltozott (hellenisztikus) világban a periklési törvény szellemének érvényesülése elé akadályok gördülnek, a családi románcok már-már felforgatják a dolgok megszokott rendjét,²⁷ a férfiaknak azok az előjogai, hogy prostituáltakhoz járnak, hogy hetairákat, netán ágyasokat tartanak, a demokratikus rend ellen hatnak, hiszen így nem eléggé elkötelezettek a demokratikus népesség – úgy mond – reprodukálására. Ugyanez mondható el a *moichos* tevékenységéről is, amelyet nem hiába próbál meg védeni a *graphé moicheias*.²⁸

Számos ponton nem követhető ez az okfejtés, de fennakadhatunk azon az egyszerű tényen is, hogy ez a teória egyenlőségi jelet tesz „athéni” és „demokrata” közé, mintha a két szó szinonima lenne, megfelelkezve arról, hogy a polgárság jelentős része oligarchikus érzelmű volt.²⁹

²⁵ „Gonosz tettet forralsz te, úgy ítélem én, hogy bűnre csábítsz egy szüzet, szabad lányt, csak kellő alkalomra vársz, hogy elkövesd gaztettedet, miért csak egyszer halni meg is kis büntetés (289–293)” (Ez és a következő Dysk.-idézetek fordítója Trencsényi-Waldapfel I.). A problémához vö. még P. G. McC BROWN, *Athenian Attitudes to Rape and Seduction: the Evidence of Menander, Dyskolos* 289–93, *Classical Quarterly* 41 (1991) 533–534, valamint V. J. ROSIVACH, *When a Young Man Falls in Love. The Sexual Exploitation of Women in New Comedy*, London–New York 1998, 155–6, 169, 209–210.

²⁶ SZEPESSY utal rá (i. m. [l. 12. jz.] 127), hogy itt Sóstratos – mint még látni fogjuk – a Gorgiasztól fejére olvasott elveket ismétli meg.

²⁷ I. m. (l. 14. jz.) 12.

²⁸ Világos Menandros üzenete akkor is, amikor az *Aspis* legellenszenvesebb figuráját, Smikrinést az oligarchia képviselőjének teszi meg: a kapzsi öreg házassága az örökösnevel nem a demográfiai helyzet javítását, hanem személyes meggazdagodását szolgálja.

²⁹ Vö. W. E. MAJOR, *Bryan Mawr Classical Review* 2004. 06. 39, 4.

*

Ehhez hozzá kell vennünk, hogy Menandros színpadon kívüli tevékenységéről fennmaradt két adat éppen az ellenkező irányba mutat. Elégedjünk meg azzal, hogy most csak azt vegyük szemügyre, amelyet Diogenés Laertios őrzött meg (5,79), és arról tudósít, hogy Démétrios Poliorkétés megérkezésekor a költőt csaknem elítélték, semmi másért, minthogy barátja volt az előző önkényúrnak, Démétrios Phalereusnak, de Démétrios unokaöccse, Telesphoros közbejárt érte.³⁰ Démétrios uralmának megtétele újra meg újra viták tárgya, de annyi azért nyilvánvaló, hogy a makedón fennhatóság exponense volt.³¹

Ezzel a biográfiai adattal egybevégt az a tény is, hogy Démétrios Phalereus nemcsak Athén tyrannosa, hanem egyúttal peripatetikus filozófus is volt. A peripatetikusok pedig közeli kapcsolatban álltak a makedón uralkodókkal. Aristotelés atyja orvos volt a makedón udvarban, Aristotelés maga pedig Nagy Sándor nevelőjeként tevékenykedett. Feljegyezték, hogy a filozófus jó barátságot ápolt Antipatrosszal, és ezért élete végén, amikor az ellentábor kerekedett felül, menekülni kellett Athénből. Ide mutat az is, hogy Theophrastos, Aristotelés utódja is megőrizte ezeket a kapcsolatokat: és akkor már itt is vagyunk Menandrosnál: hihető adat az, hogy Theophrastos mind Démétrios, mind Menandros tanította.³²

Ehhez az ideológiai-politikai háttérhez illik, hogy – Major szerint – Menandros darabjainak politikai tartalmát „az abszolút minimumra” korlátozta; az ő színpadának legfontosabb szereplői a gazdag emberek, akik ebben a világban feladták azt, hogy a polisukért szálljanak csatába, ehelyett a maguk szűk entitását, a politikailag el nem kötelezett, de anyagilag sikeres *oikosukat* védelmezték. A makedón uralkodók belső békét kívántak teremteni, és érdekeiket éppúgy sértette volna egy demokratikus felkelés, mint egy oligarchikus államcsíny. Menandros felismeri, hogy a megváltozott világban ekörül maradt még valami játék lehetőség, és ezt a depolitizált világot mutatja be nézőinek azt sugallva nekik – a makedón érdekeknek megfelelően –, hogy elég, ha rendben tartják házaikat, megőrzik családjuk stabilitását és biztosítják megélhetésüket.³³

³⁰ Μέανδρος ὁ κωμικὸς παρ’ ὀλίγων ἦλθε κριθῆναι δι’ οὐδὲν ἄλλο ἢ ὅτι φίλος ἦν αὐτῷ. ἄλλ’ αὐτὸν παρητήσατο Τελεσφόρος ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Δημητρίου.

³¹ A másik esetre, amikor Lacharés megakadályozta a költő *Imbroi* c. darabjának bemutatását, vö. MAJOR, *Menander in the Macedonian World*, 53skk.

³² Uo. 52, 55skk.; a kérdésre vö. még: K. GAISER, *Menander and the Peripatos*, Antike und Abendland 13 (1967) 8–40; WEBSTER i. m. (l. 1. jz.) 43skk.

³³ Uo. 71skk.: „let the citizens set their own houses in order, guard the stability of their families, and secure their own economic livelihood.” – A nyílt politikai összecsapásra Menandros ránk maradt anyagában egyetlen egyszer kerül sor: A *Sikyónios* 150–168. soraiban két öreg lép fel, az egyik (valószínűleg Smikrinés) – gazdag ember, az oligarchák támogatója, a másik (Kichésias?, Thérón?, Blepés?) – szegény, demokrata. A szokásos vádakot szórják egymás fejére: „csöcselék”, a bíróságot siránkozással befolyásolni akaró gazember – „kevélykedő”, aki úgy csórta össze vagyionát... Smikrinés veréssel fenyegeti ellenfelét, aki elmenekül. A költő elkerüli, hogy politikailag állást foglaljon, és két, megkeseredett öreg jellemzésére használja fel a jelenetet. Vö. GOMME–SANDBACH i. m. (l. 4. jz.) 646skk., MAJOR i. m. (l. 31. jz.) 64skk., W. G. ARNOTT (ed.), *Menander, Volume III*. (Loeb Classical Library). Cambridge, Mass.–London 2000, 240skk.

*

Óvatosságot ajánlok minden ilyen próbálkozás esetében. Ha feltesszük a kérdést, mi lehetett Menandros igazi szolgálata Athénnek – akkor a darabokból az előbbieknél differenciáltabb kép bontakozik ki. A költő aligha segített volna polisának, ha össznépi ellenállást hirdetett volna a népszaporulat növelésére, vagy ha pellengérré állította volna a hatalmat bitorló szoldateszkát néhány hetvenkedő katona színrevitelével, de kétségbe kell vonnunk azt is, hogy – akár ideológiai megfontolásokból – elébe ment volna az idegen megszállók intencióinak.

Úgy véljük, költőnk – szemben az ókomédia poétáival – majdnem minden üzenetében azt sugallta, hogy az adott helyzetben nem a politikai cselekvésnek, nem a közösségi fellépésnek van helye, hanem a magánember kiállásának, a helyes privát magatartás felmutatásának, amely képes megőrizni a polis tradícióit a jobb időkre. A színpad az ilyesféle emberi magatartás ábrázolásának kiváló lehetőséget nyújtott.

Igaz ugyan, hogy Nagy Sándor színre lépésével az ember mint *zóon politikon* (ahogy a peripatos megfogalmazta), háttérbe szorult, és teret nyertek a Menandrosszal egyidős filozófus, Epikuros gondolatai (ők ketten együtt voltak ephébosok!), amelyek az egyes emberek lelkét az egyéni boldogságra és a politikaiak helyett a természet egyetemes törvényeire igyekeztek hangolni. De ez a folyamat még nem teljesedett ki, még nem merültek feledésbe Menandros nézőinek emlékezetében Athén szebb napjai. Aligha mondhatjuk, hogy vígjátékíró színpadi karrierje idején a sztoikus eszmék általánosan elterjedtek lettek volna. Ebben az átmeneti periódusban tehát volt még lehetőség a cselekvésre. A kérdés most már az, mit tehettek a polgárok a görög városállam hanyatló autonómiájának idején.

Az első az lehetett, hogy tudomásul vették, polisuk a tradicionális értelemben többé nem képes befolyását más városokra, idegen területekre kiterjeszteni. De ugyanakkor ez nem jelentette azt, hogy teljesen fel kellett volna adniuk a város autonómiáját. Athén jövője attól függött, megértik-e polgárai, most arra kell törekedniük, hogy a városon *belül* fenn tartsák a megfelelő feltételeket, biztosítsák egy ésszerűen kormányzott közösségben a civilizált élet lehetőségét.

Ezt akkor teheték meg, ha maguk mutathattak példát polgártársaiknak.

*

Elsőnek vegyük szemügyre a katona sokszor megvitatott figuráját. A *Sikyónios* c. darabban (ellentétben az indulatait féken tartani nem tudó zsoldossal és a magát a szíve-hölgy rabszolgájává alázó, ügyefogyott katonával) a névadó hősnek, Stratophanésnak megvan minden képessége, amire egy kiváló *stratiótés*nak szüksége van: amikor hírt kap szolgája révén valódi származásáról (nem azok a szülei, akikről gondolta), két mondatra sincs szüksége, hogy embereivel Eleusisba induljon polgárjoga igazolására. Az összegyűlt tömeg előtt határozott fellépésével eléri, hogy a papnő védelme alá kerüljön a leány, akit az elhurcolás veszélye fenyeget, de akit ő kisgyermek kora óta féltő gondoskodással nevelt, s akibe immár szerelmes. Amikor végre magáénak tudhatja szerelmét, előbb példás szervezőképesség-

gel gondoskodik a málháról és a berendezésről, átköltözteti a gondjaira bízott embereket és állatokat a szomszédos házba, az újonnan megtalált atyjához.

Érdemes ennek a minta-katonának a sorsát tovább követni. Nem kételkedhetünk abban, hogy a polgárokból megerősítette a poliszukba vetett hitet az, hogy Menandros a színpadon is felidézi a város fizikai realitását. Ennek legemlékezetesebb példája, amikor a Sikyóniosban az imént említett *stratiótés*, egy népgyűlésen védi meg Philumené, a szeretett lány érdekeit.³⁴ Az összegyűlt polgárok előtt ketten harcolnak a lányért: a sikyóni katonán kívül egy fehér bőrű ifjú is. A jelenetet egy hírnök beszámolójából ismerjük, aki – bár nem nevezi meg a költő – az euripidés *Orestés* nagyjelenetét idézi, amelyben az argosi népgyűlés dönt Orestés és Élektra sorsáról. Ez a darab rendkívül népszerű volt, ezért hihetőleg jól ismerték azt Menandros nézői is. A hírnök elbeszélését a tragédiából vett sorral kezdi, és később is idéz e drámából. Más tekintetben is hasonlatos egymáshoz a két *angelos*-jelenet: azonos a szerkezetük, emellett csaknem azonos módon mutatja be a költő a vitában fellépő szereplőket is. Mi lehetett a költő célja a jelenet ilyen megformálásával? Bizonyára voltak irodalmi szándékai is, talán meg akarta mutatni, miképpen képes demitizálni a tragédiából jól ismert jelenetet, amikor a polis polgárai kerülnek Orestésnek és társainak helyzetébe.³⁵ De bizonyos, hogy a demokratikus rend még megmaradt elemének színpadra vitelével polgártársainak emlékezetébe idézte, milyen lehetőségei vannak sorsuk befolyásolására.

Stratophanés győz a népgyűlésen, annak ellenére, hogy ellenfele, Moschión, aki a lány körül sündörög és azon van, hogy a lány helyzetét elviselhetőbbé tegye, megpróbálja megrendíteni szavahihetőségét. Valójában a tömeg a népgyűlésben csak Moschiónra gyanakszik, a démos reakciója kifogástalan: hangulatának minden ingadozása, hangoskodása, lármája ellenére a tisztességtudó magatartást tanúsít, ösztönösen Stratophanéshez húz, és végül, amikor megismeri a tényeket, ügye mellé áll.

Most lesz jelentősége annak, hogy Menandros felidézte az euripidés népgyűlés-jelenetet: ebben a szcénában az Orestésék sorsát eldöntő vita csúcspontjára értünk: Előtte Thalthybios kétértelműen szól, Diomédés – kegyelemből – a számkivetés mellett van, majd egy „fékezhetetlen nyelvű vakmerő legény” megkövezést követel. Egy pillanatra felfénylik a remény: feláll egy másik s éppen ellenkezőt javasol: ἄλλος δ' ἀναστάς τῷδ' ἐναντία, μορφή μὲν οὐκ εὐωπός, ἀνδρείος δ' ἀνὴρ. ὀλιγάκις ἄστῃ κάγορας χραίνων κύκλον, αὐτουργός οἴπερ καὶ μόνου σώζουσι γῆν ξυνετὸς δέ, χωρεῖν ὁμόσε τοῖς λόγοις θέλων, ἀκέραιος, ἀνεπίπληκτον ἡσκηκῶς βίον. (917–921).³⁶ Menandros kettéosztja a karakterizáló deskripciót: a hírnök (Blepés a neve) kapja az αὐτουργός helyett a δημοτικός minősítést

³⁴ TEGYEY i. m. (l. 1. jz.) 309. A jelenethez vö. még: GOMME–SANDBACH i. m. (l. 4. jz.) 650skk.; WEBSTER i. m. (l. 1. jz.) 35 k; A. G. KATSOURIS, *Tragic Patterns in Menander*, Athén 1975, 50skk.; A. HURST, *Ménandre et la tragédie*, in: E. Handley–A. Hurst (szerk.), *Relire Ménandre*, Genève, 1990, 102, 110–117; ARNOTT i. m. (l. 33. jz.) 246skk.; továbbá vö. A. BLANCHARD, *Les Sicyoniens*, Paris 2009, XXVII skk.; MONTANA i. m. (l. 16. jz.) 310skk.

³⁵ TEGYEY i. m. (l. 1. jz.) 301.

³⁶ „alakja nem volt szép, de nemes volt ő maga, ki csak ritkán ró várost és piacteret, földműves – ilyenek tartják csak fenn a hont –, egy tisztaszívű, feddhetetlen életű” (Devecseri Gábor fordítása).

és ami vele együtt jár: οἵπερ καὶ μόνοι σώζουσιν γῆν (*Sikyónios* 182)³⁷ és Stratophanésnak jut ki az, hogy („egy másik ember lépett most elő, egész közel hozzám, ez, Zeusra”), ὄψει τις ἀνδρικός πᾶνυ (*Sikyónios* 215).³⁸ Ez a Stratophanés azt javasolja a népgyűlésnek, hogy ők vegyék magukra a felelősséget polgártársuk, a lány, Philumené fölött gyámi (*kyrios*) minőségben, amíg atyja és családja visszaszerzik őt a népgyűlés és a papnő védelméből.

A *stratiótés* ebben a helyzetben két alapvető elvet testesít meg: az egyik az, hogy a polgár biztonságát az *oikos*hoz tartozása képes csak megadni, valamint azt, hogy a közönségnek saját érdekei, biztonsága és rendje követeli meg, hogy védelmébe vegye az *oikos*okat, amelyek alkotják. Itt tetten érhetjük az újkomédia aggodalmát az egyes polgárok státusának alakulását illetően, amely egy sor vígjátéknak nem mellékes motívumaként jelenik meg: alig van valami, amitől a szereplők inkább tartanának, mint a *polis*hoz tartozást kifejező státus elvesztése, és alig van valami, aminek visszaszerzéséért többre lennének képesek.³⁹

T. P. Hofmeister helyesen hivatkozik itt az athéni demokrácia társadalmi gyökereit és sikeres működését vizsgáló J. Ober⁴⁰ ismert nézeteire, amelyeket a legkülönbélebb összefüggésekben az athéni népgyűlés hallgatósága előtt elmondott beszédek elemzéséből szűrt le. A társadalmi-politikai rend addig működött simán a városállamokban, amíg az elitek társadalmi hatalmát egyensúlyban tudta tartani a tömegek politikai hatalma. Stratophanés fellépésének színrevitelével Menandros azt példázza, hogy mit nyer a közösség, ha a társadalom különböző érdekcsoportjai „a helyesen gondolkodó” egyének vezetése alá kerülnek.⁴¹

És hivatkozhatunk itt az athéni demokrácia egy másik alapvető intézményére is: az *Epitrepontes* ítélezési jelenete (amelyről a darab a címét kapta) a bíróság működésére aludál: szabályos perbeszédet hallunk, hogy a kitett és megtalált gyerek holmijának sorsa a törvény szerint rendeződjék, és ennek során majd a gyerek polgárjoga is visszakerüljön hozzá. A menandrosi ironia hozza magával, hogy a döntőbíróul felkért személy nem más, mint – tudtán kívül – a gyerek nagyatyja, aki végső soron a kitett gyerek polgárjogának forrása. Az imént említett társadalmi probléma sem hiányzik a jelenetből: Smikrinés, nagyatyja, a jómódú polgárember kedvetlenül mordul a hozzáforduló szénégetőhöz és pásztorhoz: ὦ κάκιστ' ἀπολούμενοι, δίκας λέγοντες περιπατεῖτε, διφθέρας ἔχοντες (228–230);⁴²

³⁷ „ilyenek tartják csak fönn a hont”.

³⁸ „talpig férfi volt”.

³⁹ A párhuzamosan emlékezetünkbe idézett Euripidés-darab felfokozza az izgalmakat: ott nem egyszerűen a polgári státus elvesztése, hanem az egzisztenciális megsemmisülés a tét.

⁴⁰ *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of People*, Princeton 1989, 299skk.

⁴¹ Vö. T. P. HOFMEISTER, *αἱ πᾶσαι πόλεις: Polis und Oikumené in Menander*, in: G. W. Dobrov (ed.), *The City as Comedy. Society and Representation in Athenian Drama*, Chapel Hill–London 1997, 311sk.

⁴² „Ej, no koldusfajzata! Törvény körül perelve jártok, kecskebőr gúnyában?” (Devecseri Gábor fordítása).

διφθέρας ἔχοντες, azaz „parasztlétetekre” is keresitek az igazatok a törvény előtt? Az öreg mégis végighallgatja a peres felek kacskaringós beszédeit, és végén *lege artis* hoz ítéletet.⁴³

*

Itt vissza kell kanyarodnunk a fentebb már említett *Dyskolosz*hoz. Ott láttuk, hogy a szerelmes fiatalembernek rendhagyó módon nem a megszeretett fiatal lány⁴⁴ atyjával, hanem féltestvérével, Gorgiasszal akad vitája (289–293).

A *Dyskolos* is Menandros darabjainak azon csoportjához tartozik, amelyeket Webster – még e vígjáték felbukkanása előtt – a „plays of social criticism”-ként jellemezte.⁴⁵ A darabban előtérbe kerül a szereplők osztályhelyzetének és a szegénységnek–gazdagságnak a kérdése, amit nyomatékosít város–falu ellentétének az egész művön végig vonuló motívuma. Az alaphangot már Pan isten prológusa megadja, aki „kövel küszködő földművesekről” beszél (4; ez a motívum visszatér a kövel és görönggyel dobáló Knémónnal [83, 120] és az embergyűlölőt jellemző rabszolga, Getas szavaival [605]); folytatódik Daosnak a megszemélyesített „Szegénység”-re sórt átkával (208–211), majd Gorgias Sóstratosnak mondott beszédével (271–287). Az ellentétet kihangsúlyozzák a jellemek: nemcsak Sóstratos, a városlakó, módos fiatalember és Gorgias, a keményen dolgozó paraszt áll szemben egymással,⁴⁶ hanem Kallipidés, Sóstratos atya és Knémón, sőt a rabszolgáik is: Daos, aki a falut és a szegénységet képviseli, míg a másik oldalon Pyrrhias, Sóstratos szolgája, valamint Chaireas (a barátja vagy élősdije) áll.⁴⁷

Mindenesetre a társadalmi probléma Sóstratos és Gorgias vitájában ölt testet. Nem véletlen, hogy kettőjük társadalmi helyzetének eltérő voltára Pan prológusban figyelmeztet (39–41; 23–7).

⁴³ Vö. S. M. GOLDBERG, *The Making of Menander's Comedy*, Berkeley–Los Angeles 1980, 22sk.; más szempontból vizsgálja a jelenetet MAJOR i. m. (l. 31. jz.) 57sk.

⁴⁴ Akinek a költő – hogy hogy nem – elmulasztott nevet adni!

⁴⁵ *Studies in Menander*, Manchester 1960 (2nd edition), 59skk. Ezek közös formulája: egy gazdag fiatalember szeret, csábít vagy már elcsábított egy szegény lányt, akit minden esetben feleségül szándékozik venni. A lány rokonai mindezt a szegény ember gazdagok általi kihasználásának tekintik és gyakran ragadtatják magukat a nyomorúságuk fölötti moralizálásra. Idetartozik mindenekelőtt: *Kolax* és *Eunuchus*, *Andria* és *Perinthia*, továbbá *Heautontimoroumenos*, a második *Adelphoi*, *Synaristószai*. A későbbi fejleményekre vö. WEBSTER i. m. (l. 1. jz.) 25–42.

⁴⁶ Közös vonásaikra vö. E. S. RAMAGE, *City and Country in Menander's 'Dyskolos'*, *Philologus* 110 (1966) 197sk.

⁴⁷ RAMAGE i. m. (l. 46. jz.) 196skk. – A társadalmi probléma súlyát ugyanakkor gyengíti, hogy Knémón szegénysége önként vállalt, és jellemének torzulásából fakad (birtokának értékét amúgy Gorgias két talentumra becsüli [327sk.]), a fiatal Gorgiast pedig, bár Pan jellemzése szerint „korán érik az, kinek nehéz az élete” (28), bizonyára megmosolyogták a műveltebb nézők, amint életbölcseéseket osztogatott. Ne feledjük Aristotelés megállapítását (Rhet. 2,21,1395a), miszerint a γνωμολογεῖν csak az idős, tapasztalt emberekhez illik, amúgy az ember illetlen, balga és neveletlen dolgot követ el: οἱ γὰρ ἀγροῖκοι μάλιστα γνωμοτύποι εἰσίν..., vö. A. THEUERKAUF, *Menanders Dyskolos als Bühnenspiel und Dichtung* (Diss. Göttingen), 1960, 54.

Mint láttuk, amikor Gorgias megtudja, hogy Sóstratos beszédbe elegyedett a lánnyal, rögtön a legrosszabbra gondol (fentebb, 6). Gorgias „komoly beszéde” első részében (271–287) arról beszél, hogy siker és balsiker végesek és egy-egy fordulat az ember életét könnyen ellenkezőre váltja. Ha az igaztalan ember elbízta magát, szerencséje hirtelen rosszabbra fordulhat; a nyomorban élő viszont jobb sorban reménykedik. Sóstratosnak tehát helyzetéhez méltóan kell viselkednie, és nem nézheti le a szegényeket. Magát és osztályát úgy írja le, mint aki a nyomora ellenére is „nemes lélekkel túri azt, amit rámért a sors, s a szükség sem csábítja rosszra.”⁴⁸

Menandros itt is, akár más korai darabjaiban, világosan állást foglal: a szegény emberek mellett, akik igen érzékeny a gazdagokkal való kapcsolataikban, és ezért a vagyonos embereknek nagyon óvatosoknak kell lenniük, hogy még a látszatát is elkerüljék annak, hogy ki akarják használni előnyüket a kevésbé tehetősekkel szemben. Világosan megmutatkozik ez a magatartás Gorgias Sóstratoshoz intézett beszédének végén:

Szegényt ki sért, magára vonja átkait.
Inkább részvétet érdemel: ha szenved, azt
nem önhibája, sors szeszélye róttá rá.⁴⁹

Gorgias beszédének fontos motívuma, hogy szembeállítsa a ráérő idővel rendelkezőket azokkal, akik pihenni nem érnek rá sohasem.⁵⁰

A *Dyskolos* itt az osztályok közti különbséget a munkára alapozva mutatja be. A szegények dolgoznak, a gazdagok nem. Menandros azonban fordít egyet a dolgon: A gazdag kényelmes élete jobbnak látszik ugyan, mint, mint a szegényé, de a gazdag ember ettől még nem lesz magasabb rendű a szegénynél. Sőt, a darab során a szegény a gazdag fölé kerül, hiszen Sóstratosnak – egy rövid időre lemondva a gazdagság kiváltságairól – vállalnia kell a derékfájdító kapálást, és – levette „szép köpenyét” – a nehéz fizikai munkával kell elfogadtatnia magát a szegény, keményen dolgozó Gorgias előtt, hogy elnyerhesse Knémón lányának kezét. Itt a munka erkölcsi fölénye igazolódik. És a szerepek a másik oldalon is felcserélődnek: Gorgias, amikor hallja Kallippidés ajánlatát, hogy vegye feleségül Sóstratos nővérét, előbb tiltakozik,⁵¹ de végül is elfogadja a gazdag ember életét és kényelmét, amiben része lesz, ha hozzájut a házassággal együtt járó hozományhoz.

Rosivach szerint a darab üzenete az lehet, hogy a gazdagság jó dolog, és a színdarab gazdag embereinek (a végén, de nem utolsó sorban ideértve Gorgiast is) joguk van előnyös

⁴⁸ 280–282: τοῖς δ' ἐνδεῶς πράττουσιν, ἂν μηδὲν κακὸν ποιῶσιν ἀποροῦντες, φέρωσιν δ' εὐγενῶς τὸν δαίμον'.

⁴⁹ 295–298: πτωχὸς ἀδικηθεὶς ἔστι δυσκολώτατον. πρῶτον μὲν ἔστ' ἐλείνος, εἶτα λαμβάνει οὐκ εἰς ἀδικίαν ὅσα πέποιθ', ἀλλ' εἰς ὕβριν. A továbbiakra vö. D. KONSTAN, *Greek Comedy and Ideology*, New York–Oxford 1995, 97skk.; V. J. ROSIVACH, *Class Matters in the Dyskolos of Menander*, *Classical Quarterly* 51 (2001) 127skk., küll. 133sk.; Ch. A. COX, *Is Sostratos' Family Urban in Menander's Dyskolos?*, *Classical Journal* 97 (2002) 351–358.

⁵⁰ „Mert méltánytalan, hogy ráérő idő nekünk, akik soha pihenni rá nem érnek, ártalmas legyen.” (οὐ δίκαιόν ἐστι γοῦν τὴν σὴν σχολὴν τοῖς ἀσχολουμένοις κακὸν ἡμῖν γενέσθαι, *Dysk.* 293–295).

⁵¹ „Nem esne jól élvezni azt, miért más dolgozott, magam gyűjtök magamnak” (829–831).

helyzetükhöz, és ahhoz, hogy kényelmes legyen az életük, de a keményen dolgozó szegény embert is tisztelet illeti meg a gazdag rászorult.⁵²

Ide vonhatjuk a *Samiát* is. Ebben a darabban a költő éles vonásokkal rajzolja meg az elkeseredett szegény szomszédnak, Nikératosnak az alakját, aki nem tud lányával hozományt adni, s a Phylé lakomájához is csak a legvézna birkával tud hozzájárulni. Vele szemben áll a gazdag Démeas, aki ezzel szemben gondok nélkül él, és képes chorégiát teljesíteni. A *κηδεία* („házassági kapcsolat” – ez a darab alcíme) végül akkor jön létre, amikor a szegényember lányát elveszi a gazdag fia.⁵³

Démeasnak és Nikératosnak itt sikerül elkerülnie a nyílt konfliktust az anyagi helyzetükben mutatkozó nagy különbség ellenére is. Mindketten megkapják ennek a kapcsolatnak a révén, amire vágnak, mintha csak az aristotelési középúton járnának, hiszen a szegény Nikératos költségmentesen férjet szerez megesezt lányának.

Fejtegetéseinket egy jóra való, tette kész katona alakjával kezdtük, most befejezésül elérkeztünk egy derék fiatalemberhez. A *Samia* egyik fontos mozzanata az is, hogy Démeasnak végül is sikerül „rendes” embert, igaz polgárt faragnia fiából: *πύκαζε συ κρᾶτα καὶ κόσμει σεαυτόν* („Ékesítsd fel fejed, szedd rendbe magad!” 732–733) – mondja az apa Moschióznak, és bizonyos, hogy a második felszólítás a morális tartásra vonatkozik. A *κόσμει* szónak itt súlya van: a fiú önvallomásában a darab elején atyja juttatásairól, ajándékairól azt mondta: *δι’ ἐκεῖνον ἦν ἄνθρωπος* „Őáltala voltam ember” (17–18). És hozzáteszi: *ἦν κόσμιος*. „Rendes ember voltam” (avagy: „jól nevelt fiú”).⁵⁴ Tudjuk: az *ἄνθρωπος* Menandros egyik kulcsszava. Hiszen ő mondta ki:

ὡς χάριεν ἔστ’ ἄνθρωπος, ὅταν ἄνθρωπος ᾖ. (frg. 761.1.)

Ebben a darabban ehhez most a *κόσμιος*, *κόσμει*, majd a *κοσμιότης* társul. Amikor Démeas kísértésbe esik, hogy fiát gyanúsítsa, kétszer is a *κοσμιότης*-re hivatkozva hessegeti el rossz gondolatait (273, 344). Amikor Démeasnak sikerül Nikératossal megegyeznie, csak akkor lehet nyugodt, hogy célját elérte: fia igazi gentleman lett.

⁵² ROSIVACH i. m. (l. 49. jz.) 133sk. Jelképes értelmű, hogy Phylé sziklás vidékére nemcsak Sóstratos, hanem a Pan szentélyt gyakran látogató anyja és kísérete is egyre inkább kiterjeszti világát.

⁵³ Vö. WILES i. m. (l. 19. jz.) 173.

⁵⁴ H.-J. METTE, *Moschion ho kosmios*, Hermes 97 (1969) 432–439; GOMME–SANDBACH i. m. (l. 4. jz.) 547sk., 569; H.-D. BLUME, *Menanders »Samia«*, Darmstadt 1974, 10sk., 123; ZAGAGI i. m. (l. bevezető jz.) 64sk., 116; A. BLANCHARD, *Moschion o kosmios et l’interprétation de la Samienne de Ménandre*, Revue des Études Grecques 115 (2002) 58–74; HOFMEISTER i. m. (l. 41. jz.) 318.